

Dr. GAAL GYÖRGY

JAKAB ELEK ÉS KOLOZSVÁR

Jakab Eleket már egy százada, halála óta, úgy emlegetik, mint Kolozsvár történetíróját. Ezzel meg is különböztetik egykori osztálytársától, a város másik nagy XIX. századi történészétől, Kőváry Lászlótól, akit Erdély történetírójának szoktak nevezni. Életükben számos párhuzam és ellentét található. Itt három közös vonást emelünk ki: mindketten nagyon szerették a Szamos-parti várost, s mindent megtettek érte, itt érezték jól magukat; hű és szolgálatot vállaló tagjai voltak unitárius egyházuknak; lankadatlanul, életük utolsó napjáig írtak, óriási életművet hagyva maguk után. A legfőbb különbség életútjukban mutatkozik. Kővárynak Kolozsvárt leélt boldog öregkor jutott, Jakab Eleket hivatali szolgálata a fővárosba, száműzetésbe sodorta, ahol anyagi gondok s állandó visszavágyódás árnyékolták be utolsó évtizedeit.¹

Jakab Elek alig több, mint egy negyed századot élt Kolozsvárt. A Nyárad-völgyi Szentgeficén született 1820. február 13-án egy II. Rákóczi Györgytől nemeslevelet nyert régi székely kisbirtokos család sarjaként.² A helybéli elemi iskolában a később népköltészeti gyűjtőként számontartott Tiboldi István tanítja, 1829-től Székelykeresztúrra kerül a Koronka József vezette Unitárius Gimnáziumba. Az unitáriusok akkoriban egyetlen „főtanodával” rendelkeztek, a kolozsvárral. A legtehetségesebb keresztúri diákok is ide jöttek a filozófiai tanfolyam elvégzésére. Jakab 1837 őszén kerül Kolozsvárra, abban az évben, amikor Brassai Sámuel korszakalkotó munkásságát kezdi a kollégiumban. A bölcseleti tanfolyamon még három Székely tanít (Miklós, Sándor és Mózes), kik közül Miklóst a következő tanévben püspöknek választják. Ekkoriban éppen Aranyosrákosi Székely Sándor, a költő és történész az igazgató. Anyai ágon rokona a szentgericei kisdíáknak.³ A tanári kar 1840-ben még Kriza Jánossal egészül ki.

Aranyosrákosi Székely Sándorról írt dolgozatában maga Jakab Elek is felidézi kolozsvári jelentkezését: „Midőn e sorok írója 1837-ben a kolozsvári unitárius főtanodába ment felsőbb tanulmányokat hallgatni, Székely igazgató volt, s atyja úgy ajánlotta pártfogásába, mint egy közeli rokonának fiát. Székely Sándor megkérdezte nevét, s azonnal rá emlékezett, örömét fejezte ki, hogy fiokat tanították, s megígérte, hogy segíteni fogja. Két nap sem telt el, midőn egy délután behívatott, elémbe terjesztette, hogy két r. katolikus vallású fiút akar kezem alá adni, akik közül egyik most kezdi a tanulást, s másik saját intézetökben rossz osztályzatot kapván elidegenedett a tanulástól. Reméli, hogy nekem sikerülni fog velök a tanulást megkedveltetni. Megígértem, ő biztosított és jó tanácsokat adott nekem. Másnap már tanulhatásom teljesen biztosítva volt. Egyik növendékem Szerdahelyi Kálmán volt, a másik Balázs Károly. Az első a magyar színpad elsőrendű díszévé fejlődött, utóbbi derék hivatalnok ma is a kolozsvári tudományos egyetemnél”.⁴

Minden bizonnyal ekkoriban Jakab is azok közé tartozott, akik Brassait, s az általa képviselt reformeszméket csodálták. A kollégiumi oktatás még latinul folyt, az anyanyelvi műveltséget nagyrészt az önképzőkori gyűléseken közvetítették egymásnak a fiatalok. Kézírásos diáklapokat állítottak össze, s bennük közölték verseiket, prózai próbálkozásaikat. Hol Emlény, hol Rózsa-bokor, hol Serdület volt a diáklap címe, míg 1834-től fő lapként állandósult a Remény. Mellette a diákcsoportok időnként más összeállításokat is készítettek.⁵ Így 1837-1838-ban Kóváry László és Jakab Elek együtt szerkesztették az Ébredőt. Az önképzőkörön elhangzott művekből állt össze az első, 1839-ben sajtó alá került Remény zsebkönyv, melyben Jakab Elek részben saját, részben Vadormi név alatt hat verset is közölt. Schedel (Toldy) Ferenc igen bátorítólag írt a Figyelmezőben (1839. ápr. 30.) erről a kötetről. Úgyhogy aztán Szentiváni Mihály összeállította a II. és a III. Remény-kötetet is a következő két évre. Ezekben is szerepel Jakab. Szentivániról írott tanulmányában utal a szerkesztőhöz fűződő viszonyára: „Kolozsvárott ismerkedtem meg vele, ő akkor Kolozs vármegyei aljegyző, én jogvégző diák voltam; midőn a kolozsvári unitárius főgimnáziumi ifjúság által 1839-ben megindított Remény zsebkönyv 1840-41-ki két évfolyamát szerkesztette, mindennapi volt találkozásunk; én felkerestem őt, s ő is bejött hozzám az unitárius főtanodában; leereszkedő, nyájas barátságú, nemes szív és szabad lélek; nem egyszer találkoztam nála b. Kemény Zsigmonddal és Kovács Lajossal, kikkel az Erdélyi Híradó című politikai lapot és Nemzeti Társalkodót szerkesztették.”⁶

Kollégiumi élete utolsó két évében esküdött és köztanítói tisztséget is betöltött. Emellett beíratkozik a jogi tanfolyamra. Mivel az unitáriusoknak ekkor még nincs jogi tanszéke, az itteni diákok, ha nem elégedtek meg a papi szolgálatra feljogosító végzettséggel, a másik két tanintézetben szerezhettek jogi alapismereteket. Jakab Kóváryval együtt a Református Kollégium kétéves tanfolyamát végezte el 1840–1842-ben Tunyogi Csapó József hírneves jogtanár tanítványaként. Tunyogi már 1833-tól magyarul adott elő, csak a szükséges szakszókincset tanította latinul. Elmondható, hogy Jakab Elek szellemének, reformer-forradalmár alkatának kialakításában ez a kolozsvári öt diákév megalapozó szerepet játszott.

A jogi pályára való felkészülés további lépése akkoriban a Marosvásárhelyi Királyi Táblánál való egyéves gyakornokoskodás és néhány ottani vizsga letétele volt. Csak ezek után lehetett ügyvédi vizsgára jelentkezni, Jakab 1842–1843-ban tehát Marosvásárhelyen él, majd a Nagyszébenben székelő Kincstárnál helyezkedik el. Ennek alkalmazottja a forradalom kitöréséig. Megismeri az ottani könyvtárakat, levéltárakat, s jól megtanul németül. 1847-ben gróf Mikó Imre lesz az erdélyi kincstárnok, s ettől fogva e hivatalban is a magyar tisztviselők nyilvánosan tárgyalhatják a reformeszméket. Közben Jakab Elek az 1846–1847-es kolozsvári országgyűlésen a közügyigazgatóságon szolgál, fültnúja a politikai vitáknak. 1847. február 27–28-án itt leteszi az ügyvédi vizsgát, s március 15-én felesküszik e pályára. Bár ettől fogva ügyvédként Kolozsvárt új életet kezdhethetne, mégis visszatér a kincstári hivatalnokoskodáshoz. Ez jobban megfelel alkatának.

A nagyszombati csendes évekre esik Jakab Elek felkészülése a kutatói pályára, s itt alakul lelkes publicistává. 1840-től rendszeresen küldi cikkeit a kolozsvári Erdélyi Híradónak, majd a Nemzeti Társalkodónak. Hol álnév alatt, hol saját nevével hozzászól a társadalmat foglalkoztató kérdésekhez. Legfontosabb cikksorozatában⁷ a vasútvonal követendő iránya mellett érvel. A szokás az Arad–Gyulafehérvár–Szeben irányt részesítették előnyben, a magyarságnak viszont a Nagyvárad–Kolozsvár irányú vonal kiépítése volt sürgetőbb. Hírlapi cikkei által vált Jakab Elek ismertté értelmiségi körökben. 1848 június–augusztusa közt átmenetileg ő is szerkesztette az Erdélyi Híradót.

Az 1848-as magyar forradalom ugyanolyan lelkesítőleg hatott rá, mint a kor valamennyi fiataljára. Részt vett a románok balázsfalvi nagygyűlésén, majd beszámolt róla írásban az Erdélyi Híradó és a Pesti Hírlap hasábjain, szóban a kolozsvári vezető politikusoknak.⁸ Jelen van az 1848. május 29-én kezdődő erdélyi országgyűlésen, mely másnap kimondja Erdély unióját Magyarországgal. Már három évtized távlatából is, mikor a fővárosban papírra veti ezzel kapcsolatos élményeit, így dicsőíti az unió kimondásának színhelyét:

„Magyarország ezeréves történetébe a legragyogóbb lapok egyike a városban lőn beírva. Nagyváradon 1538[-ban] a magyar királyság szerződészerűleg osztozkodó királyok által kétfelé vált, Kolozsvárat három század után a nemzet szabadon s lelkesedve nyilvánult akarata, királyi jóváhagyással, törvény által ismét egyesítette. Üdv neked, kies magyar Athenae, én édes második hazám! Nagy a múltban, dicső ama dicsőséges években! Mély alapú s izmos gyökerű a te műveltséged, megronthatatlan erővel. Üdv neked hívek s szabad férfiak és hölgyek hazája!”⁹

Az ellenzéki politikusok Jakab Eleket küldik Pestre, hogy megvigye az ottani kormánynak az unió hírét.

Messzire vezetne annak részletezése, hogy miként harcolta végig Jakab Elek a forradalmat Bem oldalán az alkapitányságig jutva, majd hogyan szenvedett a megtorlás következtében. Szentgericére internálják, s vagy négy évig a földművelésből él. Onnan kezdi Kolozsvárra küldözgetni 1853-tól Agricola aláírási cikkeket. Ezekre figyel fel gróf Mikó Imre, s 1854 novemberében Kolozsvárra hívatja, felfogadja titkárnak. Két évig nyaranta gazdálkodik, ősztől tavaszig a szellemi-társadalmi munkának él.

Ekkoriban Mikó Imre háza a központja az erdélyi magyarság forradalom utáni önszerveződésének. Mikó segítségére van Jakab a színházi élet újraindításában, az Erdélyi Gazdasági Egylet ébresztésében, az Erdélyi Múzeum-Egylet megalapításában. Mikó tudományos munkásságához adatokat gyűjt. A gróf pénzén kutat Erdély valamennyi rangosabb könyv- és levéltárában, de még a pest-budai és bécsi levéltárakban is. Közreműködésével jelenik meg Debreczeny Márton *Kiovi csatája* és az Erdélyi Történelmi Adatok sorozat. Ő szerkeszti az Erdélyi Gazdasági Egylet 1854–1855-i évlapját és az 1856-os Erdélyi Mezei Naptárt. Később így idézi fel életének e szakaszát Jakab: „Ez időben én szerencsés voltam gróf Mikóval oly viszonyban lenni, s bizalmát oly mérvben bírni, mint nem sok ember a két országban: házánál laktam, irodalmi, szociális, politikai, sőt egyházügyi munkásságában is résztvettem; nem volt

előttem rejtve semmi köznek szánt gondolata, terve, törekvése. Sőt, megkérdezett minden iránt, ami bensőjében és körülötte történt.”¹⁰

1856 hoz döntő változást Jakab életében. Bizonyára kutatómunkája során megismerkedik Mike Sándor főkörmányszéki levéltárigazgató Róza lányával, s szeptember 4-én feleségül veszi. Így véglegesen Kolozsvárra költözik. A tűzoltótorony szomszédságában, a Széchenyi tér sarkán álló Mike-házban boldog otthonra talál. Megértő felesége tíz év alatt öt gyermeket szül neki. Minden bizonnyal apósa révén jut 1861-ben hivatalhoz is: a levéltárban lajstromozó lesz, 1863-ban aligazgató, majd apósa halálát követően 1867-től az igazgató. Mike akkoriban Erdély legjobb levéltárosa volt, aki nemcsak a szakmába vezette be vejét, hanem kéziratok okiratmásolatait is rendelkezésére bocsátotta. Valósággal utódául nevelte.

A házasságával kezdődő két évtizedet tekintette Jakab Elek élete legszebb korszakának. Egyre-másra írta levéltári kutatásain alapuló dolgozatait, de a napisajtóban is hallatta hangját Tevékenyen részt vett egyháza ügyeiben, megválasztják tanácsosnak, egy ideig pénztárosnak is. A Keresztény Magvető megalapítóinak egyike (1861), s legrendszeresebb munkatársa. Sorra közli benne a jeles unitárius emberek életrajzát. Átkutatja az egyházi levéltárat is. Kolozsvárt írja meg élete főművének, a város történetének első kötetét. Jakab anyagilag is jólétben él Kolozsvárt. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy apósa egykori házából keletre, a Széchenyi téren telket vesz, s emeletes házat építtet rá 1872–1873-ban.¹¹

Hanem a történelem közbeszól. Az 1867-es kiegyezést követően újra törvénybe iktatják Erdély és Magyarország unióját, s ezzel megszűnik az Erdélyi Főkörmányszék. Ritka értékű levéltárának sorsa egyelőre függőben marad. Majd 1873-ra megszületik a döntés, hogy a bécsi kancelláriai levéltárak és az erdélyi főkörmányszéki levéltár a Budapesten létesülő Országos Levéltár része lesz, s oda átszállítandó.¹² Jakab Elekre hárul az átszállítás megszervezése, a levéltár pesti berendezése. 1874-ben európai körúton tanulmányozza Brüsszel, London, Párizs és München állami levéltárait. Majd gondos munkával csomagolja be az Erdély múltjának 172 évét megörökítő 1.785.000 okmányt felölelő anyagot, s 1876 októberében felszállítja Budapestre. Ott mintaszerűen helyezi el azt a rendelkezésére bocsátott 12 helyiségben.

Ezzel azonban véget ér nyugalma. Elveszti meghitt otthonát, családi körét. Évekig kell várnia, amíg családját Budapestre tudja költöztetni. Fővárosi állásához fűződő reményei sem teljesülnek. Nem nevezik ki csak országos allevéltárosnak (aligazgatónak), s keresete sem fedezi egyre növekvő kiadásait, meg kolozsvári adósságait. Eleinte még érdeklődik az iránt, hogy felekezete kolozsvári iskolájában kapjon tanári állást, esetleg az egyetemen tanszéket. 1877-ben végül családjá felköltöztetésével lezárul ez a kétlaki állapot. De élete végéig nosztalgiával gondol Kolozsvárra, arra a szép kis Athenae-ra, „melyben én és az enyéme oly boldogok valánk” - mint írja egy levelében Ferencz Józsefnek.¹³

Jakab Elek a fővárosban is Erdély múltjáról, s igen gyakran Kolozsvárról írt. Rendszeres munkatársa maradt a kolozsvári napilapoknak, folyóiratoknak. Gyakran ezek felkérésére írt tudósítást, nekrológot, tanulmányt.

Ha leszűkítjük igen-igen gazdag munkásságának körét csak a Kolozsvárhoz kapcsolódó írásokra, akkor is közel százal kell számolnunk, valamint néhány önálló kötetel. Munkatársa volt szinte valamennyi korában megjelent napilapnak. Cikkeket, tanulmányokat közölt a Hetilapban, Kolozsvári Közönyben, Magyar Polgárban, Kolozsvárban, Ellenzékben. Gyakran folyóiratban megjelent, közérdeklődésre számot tartó tanulmányait juttatták el e lapok a szélesebb közönséghez. Megírta a kolozsvári színház történetét (Magyar Polgár 1871), az erdélyi hírlapirodalom 1848-ig terjedő fejlődését (1882), a cenzúra történetét (Századok 1881), számba vette az erdélyi nyomdákat (Magyar Könyvszemle 1881). Ismertette a kolozsvári Református Főtanoda történetét feldolgozó kötetet (Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1876). És terjedelmes könyvben tette közzé a szabadságharcra kapcsolatos emlékeit (1880).

Legkedvesebb műfaja azonban az életrajz volt. Szakértelemmel idézte fel és helyezte el a korban a több száz éve halottak és kortársai életpályáját, munkásságát is. Szép pályaképet-nekrológot írt apósáról, Mike Sándorról, Szentkirályi Zsigmond és Simon Elek kolozsvári polgármesterekről, Sámi László kollégiumi történelemtanáról, Szacsvey Sándor, Deáki Filep Sámuel, Ürmösi Samu író-szerkesztőkről, a két Wesselényiről, Déryné, Székelyné, Celesztin, Egressy Gábor színészekről. Alkalmi adatokat közölt Csokonai Vitéz Mihály, Kazinczy Ferenc, Aranka György, András Sámuel, Kőrösi Csoma Sándor életével kapcsolatban. Fő érdeklődési körébe azonban felekezete kiváló személyiségei estek. A kezdetektől napjainig megírta a vezető unitáriusok életrajzát.

Kétségtelenül Dávid Ferenc-monográfiája (1879) a legmaradandóbb. A nagy kolozsvári reformátor halálának 300. évfordulójára állította össze ezt a 385 lapos kötetet, melyhez egy 80 lapos oklevéltárat is csatolt. Először vette számba Dávid életpályáját, s lényegében megalapozta az azóta igen terjedelmessé vált Dávid Ferenc-irodalmat. Úttörésére mi sem jellemzőbb, mint az, hogy a reformátor irodalmi hagyatékát 32 címmel gazdagítja. Felvázolta János Zsigmond fejedelem uralkodásának jellemzőit, foglalkozott Blandrata György életével. Tanulmányt írt Bogáthi Fazekas Miklósról, a zoltárfordítóról, Enyedi György, Szentábrahám Lombárd Mihály, Agh István püspökökről, Broser Péter krónikaíróról. Segesvári Bálint számos, az unitáriusokra vonatkozó 1606-1654 közötti adatot megörökítő krónikáját pedig ő rendezi sajtó alá az Erdélyi Történelmi Adatok sorozat IV. kötete (1862) részére.

Kortársairól, azok halála után, olyan pályaképeket állított össze, melyekben nem csak az adatokat őrizte meg, de az illetőkkel kapcsolatos személyes élményeit is rögzítette. Ezek a dolgozatok máig alapforrásnak számítanak. A püspökök közül Aranyosrákosi Székely Sándor irodalmi indulását és Kriza János életét dolgozta fel. Bölöni Farkas Sándor és Szentiváni Mihály, fiatal korának két vezető szellemisége pályájára, kortársaihoz való viszonyulására többször is visszatér. Még támogatója, Kelemen Benő szucsági nagybirtokos emlékét, jótékonykodását is tanulmányban örökíti meg.

Mindezen életrajzok legalább részben Kolozsvárhoz kötődnek, s Jakab Elek módját leli, hogy betekintést nyújtson a város művelődés- és egyháztörténetébe is. Kifejezetten kolozsvári tárgyú önálló tanulmányt aránylag keveset írt. Feldolgozta a levéltárban talált adatok alapján a kolozsmonostori apátság zárda

történetét (Századok 1888–1889), írt a Mátyás királyhoz fűződő kolozsvári emlékekről (Vasárnapi Újság 1889), s számba vette az itteni királylátogatásokat (Kolozsvár 1887). A magyar–lengyel unitárius érintkezésekről írva (Századok, 1892), a városbeli lengyel eklézsia történetét és papjainak életrajzát is összeállította.

Ezeket a dolgozatokat csak műhelyforgácsoknak tekinthetjük Mert mindent, amit a városról tudott, Jakab Elek főművébe sűrítette, a *Kolozsvár történetébe*.

E hétkötetes munkának megvan a maga keletkezéstörténete. Ezt maga Jakab Elek meséli el, s dokumentumait is közli. 1863 elején Mike Sándor panaszkodott a főkörmányszéki levéltárban Simon Elek későbbi polgármesternek, hogy míg a szász városok sorra íratják meg történetüket, a magyar városok ezzel nem törődnek, Kolozsvár múltját sem dolgozta még fel senki. Ő ugyan két vastag kötetnyi dokumentumot gyűjtött össze, szívesen a történetíró rendelkezésére bocsátaná. Javasolta Simon Eleknek, hogy tüzzenek ki pályázatot, s a jelen lévő Jakab Eleket pedig bízta, hogy vállalja el a feladatot. A pályázatot „Kolozsvár városának ó- és közép- és újabbkori történelme az 1848-ig évig” témakörrel 1863. október 30-án meghirdette a tanács, jutalmul Simon Elek városi szónok ezer forintot ajánlott fel. A beadási határidő 1865 decemberének vége lett volna, de meghosszabbították 1868 decemberének végéig, Simon Elek pedig megtoldotta a díjat. És Jakab Elek szorgalmasan dolgozott, alighanem nyílt titoknak számított a városban, hogy ő az egyetlen esélyes pályázó. A feladat azonban nagy volt. Minden igyekezet mellett is a határidő: csak 1540-ig jutott el munkájával. A Titus Liviustól vett latin jellegével benyújtott kézírathoz levelet csatolt, melyben vállalta, hogy kedvező fogadtatás esetén a folytatást is megírja. A Szabó Károly, Sámi László és Torma Károly történészekből álló bizottság írt jelentést a műről. Ebben megállapítják: „Kolozsvár múltja, mely összes hazánk, de különösen Erdély történetére nevezetes befolyást gyakorolt, pályázó, jóllehet csaknem egészen töretlen úton járt, oly kimerítőleg s oly behatólag tárgyalja, hogy munkáját, különösen városaink középkori belételeinek rajzát illetőleg, a jövőbeni leghivatottabb magyar történetíró is biztos és mellőzhetetlen segédeszközül fogja használhatni.” A pályadíj kiadását javasolják. A városi közgyűlés ennek alapján 1869. július 10-én Jakab Eleknek kiadja a pályadíjat, s vállalja a mű megjelenítését.¹⁴

Jakab Eleknek sikerült elérnie (Kriza János tanácsbeli felszólalásának is köszönhetően), hogy a művet ne Kolozsvárt, hanem Budán, az Egyetemi Könyvnyomdában kivitelezze. 1870-ben kerül ki a sajtó alól az I. kötet (ős-, ó- és középkor) a hozzá társuló 259 tételes oklevéltárral s a 36 táblás „világsító rajz” kötettel. Az elismerés szinte egyöntetű, s leginkább a szerző akadémiai levelező taggá való választásában (1870. május 25.) nyilvánul meg. A folytatás azonban jó másfél évtizedet várat magára. Sok a kutatási anyag, s Jakab Elek életében is olyan fordulat következik be, mely elszakítja Kolozsvártól, új otthont kell teremtenie. 1886 októberében adja be a kétkötetes terebélyesedett folytatást a városi tanácshoz. Az - Sámi időközben elhalálózván - Szabó Károlynak és Torma Károlynak adja ki a kéziratot. Szabó megállapítja: „Kolozsvár városa e munkában oly lelkiismeretesen kidolgozott, a

tudomány követelésének annyira megfelelő, s oly kimerítő monográfiát nyert, melynél különbbel hazánk egy törvényhatósága sem dicsekedhetik”. Torma szerint: „történetirodalmunk díszére válik” e mű. Úgyhogy a városi közgyűlés 1886. november 12-én jutalmazásra és kiadásra fogadja el Jakab művét.¹⁵ A két kötet szöveg, újabb kötet oklevéltár, valamint a második rajzos füzet 1888-ban hagyja el az Egyetemi Könyvnyomdát. S 1889. május 3-án megszerzi Jakabnak az akadémiai rendes tagságot.

A II. kötethez írt előszavában méltán állíthatja a szerző, hogy életéből huszonöt évet áldozott e műre. Ha az első kötet megjelenésekor még kételkedhetett a folytatás lehetőségében, túlméretezettnek vélték az alkotást, a zárókötetek kézbevétele után a leggyakrabban a monumentális jelzőt alkalmazták a két kötetre. A három vaskos kötet alapszövege 2496 oldalt tesz ki, a két kötet okmánytár 752 lapot, a világosító rajzok száma a két füzetben 48 (valamint 26 lapnyi harang- és épületfelirat). Többen leírták, hogy ehhez fogható magyar várostörténet egy sem volt, de talán azóta sem született.

A műhöz két előszó is társul. Az első 1868-ban, a második 20 évvel később született, a II. kötet elé. Az elsőben nem csak a keletkezés történetéről ír a szerző, hanem felsorolja a város múltját tárgyaló eddigi meglepően szegényes irodalmat. Majd vallomást tesz: „Meg kell említenem két indokot, ami tollat vétetett kezembe: egyik az a vágy, hogy e város egyetemes történelme bár vázlatos megírása által a hazai történetnek [...] megírásához én is valamicskét járuljak; a másik: tárgyam komoly és mély szeretete, azon hű érzés, mellyel legnemesebb életörömeimet adó második honom - e művelt magyar város - története s jövődő nagysága iránt viseltetem”. Ugyanitt tájékoztat műve fejezeteinek a felépítéséről: „E szerint első minden korszakban: az ó és új vár, a város, népesedés, határai állapota, birtokterülete; azután következik kiváltságai ismertetése, tekintve a politikai igazgatás, törvénykezés, adó, honvédelem, földművelés, ipar és kereskedelem állapotait; végre a közművelődési és jótékonsági intézmények: egyházak, zárdák, tanodák, ápolóintézetek”.¹⁶ Itt Mikó Imre, a második előszóban az elhunyt Simon Elek, Mike Sándor, Sámi László és Kelemen Benő iránt fejezi ki háláját. Az 1888-as előszó indokolja a folytatás nagy késését, s rámutat: bár az I. kötet rendszerét megtartotta, az utóbbi kötetekben nagyobb súlyt fektetett a társadalom- és művelődéstörténetre. Reméli, hogy műve „Kolozsvár közönségének” ércnél maradandóbb *emlékszobra* lesz”.

Kolozsvár történetének legszembeötlőbb érdekessége, hogy nem történelmi fejezetekkel kezdődik. Monografikus jellegű, a város helyét, környezetét bemutató fejezeteket tartalmaz. A *Kolozsvár történeti színterének áttekintése* fejezet I-II. része (1870) földrajzi és geológiai adatokat tartalmaz, a III-IV. rész (1888) a város flóráját és faunáját írja le. Ezeket a részeket Brassai Sámuel, Pávai Vajna Elek és Herman Ottó segítségével állította össze Jakab Elek.

Az I. kötet a Kr.e. 613-tól számított őskort, a magyar ókort és a magyar középkort tárgyalja három „részében”, a fejezeteket az egyes uralkodók időszakai képezik. A II. kötet a fejedelemség korát mutatja be 1540-től 1690-ig. Itt is jóformán minden uralkodóra egy-egy fejezet jut. A III. kötet már a Habsburg uralkodókhoz szabja a fejezeteket egészen 1848. március 22-ig, a forradalom és a szabadságharc erdélyi kezdetéig. Minden fejezeten belül rátér az előszóban

megjelölt tárgykörökre. A szövegre két dolog jellemző: ahol rendelkezésére állnak, ott idézi a dokumentumokat, s tartózkodik a következtetésektől, ahol valamire nincs adat, ott ezt egyszerűen közli, nyitva hagyva egy-egy kérdést. Munkamódszerét Ürmössy Lajos jellemzi: „Egy társaságban hallottam tőle, hogy midőn dolgozta a munkát, a szoba közepére volt térdepelve, körülötte a feldolgozandó anyag, s hol innét, hol onnét vett be részleteket dolgozatába. Örök becsű munka is ez, Kolozsvár polgárai mindig büszkék lehetnek történetére.”¹⁷

A mű nagyságához képest elég csekély volt a kritikai visszhang. Az első kötetet A-a betűjeggyel maga Jakab Elek (Agricola) ismertette a Századok hasábjain (1870. 50–53). A II-III. kötet megjelenésekor már az elemző hírálatok sem maradtak el. A Századokban (1891) P-s (Pesty Frigyes), a Budapesti Szemlében (1889), r. a., a Keresztény Magvetőben (1888) Kovács János írt a várostörténetről. Kovács az „egyházakról, mint műveltségi tényezőkről” írt részeket emeli ki, Pesty szerint a polgári élet bemutatásával szerzett különös érdemeket Jakab. Találón mondja, hogy a „könyv témédek ismeret tárháza, sok tudás forrása, épületes, sok helyen gyönyörködtető olvasmány”. Pesty jegyzi különben Jakab 1889-es egyik akadémiai tagajánlását is.¹⁸ Ott kijelenti, hogy már csak ez az egy impozáns műve megérdemli az akadémia elismerését. A másik két ajánló, Szabó Károly és Wenzel Gusztáv is elsősorban e művel indokolja véleményét.

Lényeges kifogásokat csak a Budapesti Szemle kritikusa fogalmaz meg. Szerinte a mű túl terjengős, nem a tárgyrokonság alapján csoportosít, hanem szigorúan ragaszkodik az időrendiséghez, s így a mű nehezen áttekinthető. Ráadásul nincs részletes tartalomjegyzéke, s név- és tárgymutatója.¹⁹

Egyértelműen elismerik a jól dokumentáltságot, a felhasznált anyag mennyiségét. Azt, hogy jól szerkesztett okmánytárában remek forrásanyagot közöl. Eredeti ötletnek számít a két világosító rajzos füzet a város környéke térképátlalaival, a bástyák képével, pecsétek és feliratok, városképek és jeles épületek köre metszett ábrájával. Az is újszerű, hogy földrajzi–természettudományi fejezeteket kapcsol a várostörténethez. Magyar viszonylatban ezekre nem volt példa.

Összegezve megállapítható, hogy Jakab Elek főműve - Egyed Ákos szavaival élve - „korszerű, időtálló műnek bizonyult”.²⁰ Az első várostörténetünk volt, de azóta sem írtak jobbat, dokumentáltabbat Kolozsvárról. Minden magyar és román, a város történetére vonatkozó mű azóta is erre alapoz, innen veszi adatai jó részét. A rajzos füzetek illusztrációit pedig egyre-másra reprodukálják. Bizonyára, kissé átfogóbb fejezetbeosztás, mutatók mellékelése sokat javított volna a mű használhatóságán. De még utólag is érdemes fontolgatni e mutatók elkészítését, s egy esetleges hasonmás kiadásához való csatolását.

Kolozsvár története annak idején az elismerés mellett bosszúságot is szerzett Jakab Eleknek. A város 600 példányban nyomatta ki. Ebből 100-at megtartott, 500-at a szerző rendelkezésére bocsátott. S a kolozsvári polgárok nem vásárolták a művet. Gál Kelemen monográfiájában idézi a Ferencz Józsefhez e tárgyban írt panaszos leveleket.²¹

Hogy Jakab Elek mennyire visszavágyott Kolozsvárra, erről a várostörténet III. kötetének végén (1002. l.), egykori lakhelyéről írva tesz vallomást: „E háznál, a Pásztorok kalyibája helyén és forrása mellett, a vén körtefa árnyéká-

ban írtam én meg e mű három első részét, hitvesem, Mike Róza kedves otthonában, boldogan! A négy utolsót messze tőle, az ország fővárosában, sokszor mostoha viszonyok, néha bú és könny között. A székelyek regényes szépségű földén, Szentgericén születtem, Székelykeresztúr unitárius iskolájában nevelkedtem, Kolozsvárat lettem férfitá és íróvá, s most - már 14 év óta - a magyar fővárosban töltöm életemet [...] Már-már lejár az élet, mind komorabban száll alá a nap láthatárom szürkülete felé, mely utoljára egészen elsötétül. De a Pásztorok kalyibája környe, mint egy szép rege, s a Mike-ház, mint göröngyös, tövises földi pályám égi részének boldogító összessége, megaranyozva élend emlékezetemben mindaddig, amikor szívemben az élet az utolsó dobbanással megszakad”.

Ez az utolsó dobbanás 1897. július 22-én délután fél 3-kor következett be egy kórházi ágyon. A temetésre 24-én délután került sor a Döbrentei utcai családi otthonból. Pesti viszonylatban megadták a tiszteletet: ott volt Perczel Dezső belügyminiszter és Széll Ignác államtitkár, az akadémia Szily Kálmán főtitkár, az Erdélyi Múzeum-Egyletet Esterházy Kálmán elnök képviselte. A kolozsvári Egyházi Képviselő Tanács részvétlevelét intézett a családhoz, s a temetésre felküldte Kovács János és Gál Kelemen tanárokat. Az előbbi búcsúztatót is mondott. A szertartást Gál Miklós fővárosi lelkész végezte. A Kerepesi temetőben pihent meg Jakab Elek teste.²² Valamennyi fővárosi és kolozsvári lap megemlékezett a jeles történésről. Ürmössy Lajos az Ellenzékben (júl. 26) szóvá tette, hogy meg kell örökíteni Kolozsvárt a város történetírójának nevét: a közgyűlési tanácssteremben helyezték el arcképét, s utcát nevezzenek el róla. Alig két év múlva, mikor az utcák átkeresztelése megtörtént, Jakab Eleknek nem jutott utca. Csak a bécsi döntés után, 1941 januárjától egy egészen külvárosi, Békás alatti kis utca viselte 1945-ig nevét (ma Xenopol utca)

A város vezető értelmiségije érezték, hogy Jakab Elek emléke kegyhelyet érdemel. Szeretett városában, Kolozsvárt kellene újra eltemetni megfelelő emlékművet állítva sírja fölé. Még létezett akkoriban a „Székelyek története” pályadíj-alap Kolozsvárt. Ezt az alapot 1873–1874-ben maga Jakab Elek „kéregette össze”.²³ Kezelésére bizottságot hozott létre, s vezetőjéül Mikó Imrét kérte fel. Célja az volt, hogy szakszerűen írják meg a székelység történetét. A kivitelezéssel Szabó Károlyt bízták meg, majd halála után Szádeczky Lajost. Az alap elég jelentős pénzüsszegekkel rendelkezett, 1900-ban Kuun Géza volt az elnöke, alelnöke pedig Kőváry László és Kolosváry Sándor. Ez a pályadíj-alap bizottság 1900. november 8-i ülésén határozta el Jakab Elek hamvainak Kolozsvárra hozatalát, s méltó síremlék állíttatását.²⁴

Az exhumáltatás és hazahozatal intézésére Kovács János unitárius tanárt kérték fel, aki december 23-án reggel meg is érkezett az új koporsóba helyezett hamvakkal. Még aznap délelőtt megtörtént a temetés a Mike-sír szomszédságában a város adományozta útmenti díszhelyre. A családon kívül jelen volt Ferencz József püspök, Kovács János, Gál Kelemen tanárok, a gyászbeszédet Péterfi Dénes helyi lelkész mondta.²⁵ A következő év nyarára elkészült a puritán síremlék, fekete márványoszlopon a felirat: „Szentgericei /JAKAB ELEK/ történetíró, akad. r. tag /1820–1897/. Emelte / a székelyek története/ pályadíj-alapjának bizottsága”.

Az emlékmű felavatására 1901. szeptember 21-én került sor. Ritka nap volt ez az egyház és a város életében. Reggel 10-től a nagy adománytevő, Berde Mózsá egyház állította kőszarkofágját áldották és koszorúzták meg, másnap pedig egyházi főtanácsi ülés keretében megnyitották az Unitárius Kollégium Pákey Lajos tervezte, s a Berde-hagyaték felhasználásával épített új hajlékot. A kettő közé szerényen illeszkedett be a Jakab-sír leleplezése. Ide az egyházi vezetők mellé felsorakoztak a város előljárói és a tudományosság képviselői. Több száz fős tömegtől körülvéve a sír egyik oldalán a család állott, a másikon a hivatalos küldöttek. Az Unitárius Kollégium kórusának nyitószáma után Kozma Ferenc királyi tanfelügyelő, a kollégium felügyelő gondnoka nyitotta meg beszédével az ünnepséget. A pályadíj-alap képviselőjében felidézte az alap történetét, eddigi eredményeit, majd vázolta Jakab Elek pályáját, s hamvai hazaszállításának történetét. Ezután rövid beszédek kíséretében a koszorúkat helyezték el: Szádeczky Lajos az akadémiaét, Ferencz József az unitárius egyházét, Szvacsina Géza polgármester a városét, Esterházy Kálmán és Márki Sándor az Erdélyi Múzeum-Egyletét, Erdélyi Pál a Magyar Történelmi Társulatét, Barabás Samu az Országos Levéltárét.²⁶ A Jakab Elek utolsó, félbe maradt művét, az Udvarhely vármegye monográfiáját befejező Szádeczky szavaiból idézünk. „A székely, ha kivándorol, örök álmat aludni haza vágyik, idegen földben nem nyughatik. Jakab Elek is elérte ez utolsó vágyát: holtteste második sírjában, immár bérces hazája földjében pihen”.²⁷

Jakab Elekről az akadémia hamar megfeledkezett, nem mondtak fölötte búcsúbeszédet. Kozma Ferenc viszont az újratemetés alkalmából megírta Jakab Elek elég részletes élet- és pályarajzát, mely a Keresztény Magvető 1901-es évfolyamában került sajtó alá. Az Unitárius Irodalmi Társaság az 1920-as években pályázatot írt ki Jakab Elek élet- és jellemrajza megírására. Miután erre nem akadt jelentkező, Jakab unokaöccse, Gál Kelemen vállalta magára a feladatot, s 1937-re el is készült művével, mely az Unitárius Irodalmi Társaság Szakkönyvtára sorozat 6. köteteként 245 lap terjedelemben 1938-ban jelent meg. Azóta csak Egyed Ákos készített egy újabb szempontú pályaképet Jakab Elekről az 1986-os Téka-kötet bevezetőjeként. Nagyon hiányzik egy teljességre törekvő Jakab Elek-bibliográfia. Szinnyei életrajzgyűjteménye, Abafi Lajos életrajzi összeállítása (Figyelő 1880. 61–68) ad ugyan könyvészetet, de egyik sem átfogó. A Magyar Tudományos Akadémiai Almanach 1871-re, 1876-ra, 1882-re és 1889-re kiadott kötetei tartalmazzak elég pontos, Jakab Elek összeállította bibliográfiai kimutatást, mintegy 275 címre utalnak, de mind-egyik kötetben ott a megjegyzés, hogy a felsoroltakon kívül „számtalan kisebb-nagyobb napi érdekű cikk”-et is írt.

Kolozsvár magyarsága és az unitárius egyház nem feledkezhetik meg legodaadóbb történetírójáról. Ha mást nem tehet, legalább gondját viselhetné még álló síremlékének.

Jegyzetek

¹ A két történész viszonyára utal Egyed Ákos is a Jakab Elek: *Tanulmányok* (Bukarest, 1986) c. kötet bevezető dolgozatában (35–36. l.)

² A család leszármazását adja Nagy Iván (*Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. V. kötet. Pest, 1859. 278–283).

³ Aranyosrákosi Székely Sándor édesanyja Szabédi Szekeres Klára, a Jakab Eleké Szabédi Szekeres Jusztina volt.

⁴ *Aranyos-Rákosi Székely Sándor*. Figyelő 1882. 161–183., 262–276. Az idézet a 272–273. lapokról való.

⁵ Vö. Gaal György: *A kolozsvári Unitárius Kollégium kéziratos lapjai*. Keresztény Magvető 1982. 144–150.

⁶ *Szentiváni Mihály életiratához*. Figyelő 1878. 110–125

⁷ *Magyar-erdélyországi vasút*. Erdélyi Híradó 1847. aug. 19–aug. 29.

⁸ *Balázsfalvi események*. Erdélyi Híradó 1848. máj. 23. Ezzel kapcsolatos visszaemlékezéseit közli: *Szabadságharcunk történetéhez*. Budapest, 1880. 118–131.

⁹ Uo. 160

¹⁰ *Toldy Ferenc és Kazinczy Gábor*. Figyelő 1879. 15–36., 184–200, 241–257., 321–343, 1880. 13–30. Az idézet az 1879-es évfolyam 16. lapjáról való. Mikó Imre szóban forgó háza a Deák Ferenc–Bolyai utcák sarkán fekszik, felesége révén jutott birtokába: ma Hősök útja 11 sz.

¹¹ A Dávid Ferenc utcából a Széchenyi térre érve jobbra a sarokház (33 sz.) volt a Mikéé, a következő házat (32. sz) építtette Jakab Elek. Ezek helyére 1960 körül modern tömbház épült földszintjén vasüzzellett.

¹² Jakab Elek: *Az erdélyi kir. főkormányiszéki levéltár közigazgatási és tudományi értéke*. Századok 1873. 357–361. A levéltár Kolozsvárt az egyetem Farkas utcai központi épülete helyén állt, még jezsuiták építtette guberniumi székhely földszintjének 13 helyiségében volt elhelyezve.

¹³ Idézi Gál Kelemen: *Jakab Elek élet- és jellemrajza*. Cluj-Kolozsvár, 1938. 25

¹⁴ Vö. *Kolozsvár története*. Első kötet. Budán, 1870. 5–10.

¹⁵ Vö. *Kolozsvár története*. Második kötet. Budapesten, 1888. V–X.

¹⁶ *Kolozsvár története*. Első kötet 30–31.

¹⁷ Ürmössy Lajos: *Jakab Elek*. Ellenzék 1897. júl. 26.

¹⁸ *Tagajánlások 1889-ben*. (Magyar Tudományos Akadémia) 9–13.

¹⁹ Budapesti Szemle 1889. 59. köt. 483–487.

²⁰ Egyed Ákos bevezetője Jakab Elek: *Tanulmányok* (Bukarest 1986.) c. kötetéhez (23. l.)

²¹ Vö. Gál Kelemen idézett műve 163–164. lapjaival

²² Budapesti Hírlap 1897. júl. 23., júl. 24., júl. 25., Ellenzék 1897. júl. 23., júl. 24., júl. 26., Kolozsvár 1897. júl. 23., júl. 24. (gyászjelentésének szövege), júl. 26., Keresztény Magvető 1897. 232–233, 236, 266–269. (Gál Miklós imája a koporsónál), Unitárius Közlöny 1897. 124–125., 137–138.

²³ Vö. Jakab Elek: *A székely nemzet története megírása végett gyűjtött pályadíj-alap jelen állása*. Századok 1873. 363–366.

²⁴ Magyar Polgár 1900. nov. 7., nov. 12.

²⁵ *Jakab Elek hamvainak hazahozatala*. Magyar Polgár 1900. dec. 24.

²⁶ *Jakab Elek síremlékének leleplezése*. Ellenzék 1901. szept. 19., *Az unitáriusok ünnepnapjai*. Uo. szept. 23, Jakab Elek síremléke. Századok 1901. 755.

²⁷ *Két síremlék-leleplezés*. Magyar Polgár 1901. szept. 21.

SCOTT GERARD PRINSTER

FELHÍVÁS A TUDOMÁNY ÉS A VALLÁS ÚJ EGYÜTTMŰKÖDÉSÉRE

Az emberi tudásvágy eredete

Az antropológusoknak, akik a mai ember őseit kutatják, az a szokásuk, hogy az éppen felfedezett új formát azon tulajdonságai szerint nevezik el, amelyek megkülönböztetik őt elődeitől. Például a Homo erectust az jellemezte, hogy felegyenesedve járt, a Homo habilist, hogy eszközöket használt. Voltak, akik azt javasolták, hogy a mai emberre leginkább a Homo poeta elnevezés illene, ami annyit tesz, hogy „értelmező”, „értelmet adó”, hiszen őseitől eltérően a modern embert messzemenően érdeкли létezésének értelme. Gondolkodott ezen a kérdésen, tanulmányozta, intézményesítette, sőt, még háborúkat is vívott miatta. A vágy, hogy megértse az univerzumot és benne a tulajdon helyét, vezette el az emberiséget a valláshoz és a tudományhoz, a társadalomnak e két, legjelentősebb világformáló erejéhez.

A tudomány területe - a tudományos világ

Amint az ember lassanként önmagára eszmélt, felsejlett előtte, hogy a körülötte levő világ előre belátható szabályossággal változik. A nap felkel és lenyugszik, az évszakok mindig ugyanabban a rendben követik egymást, az élőlények születnek és meghalnak. Az ember pedig értelmezni akarta annak a világnak a működését, amelyben élt, és úgy és annyit értett meg belőle, amennyi gondos megfigyelés által felfogható volt. Így született meg a tudomány.

A tudományos megértés területe általában távol esik a vallás világitól. A tudományt elsősorban a megfigyelhető fizikai világ érdekli. Igaz, hogy a tudósok időnként olyan dolgokról is gyártanak elméleteket, amelyeket nem lehet közvetlenül megfigyelni, például a világegyetem keletkezéséről, leginkább azonban mégiscsak olyan tárgyak és események képezik a tudományos vizsgálódások tárgyát, amelyek mérhetőek, leírhatóak vagy akár reprodukálhatóak.

Kezdetben nem volt más eszközünk a fizikai világ megfigyelésére, mint a szentünk. Szerencsére a velünk született többi érzékszervünk is jó eszköznek bizonyult, segítségükkel el tudtuk dönteni például, hogy két test azonos hosszúságú-e, megértettük, hogy miképpen mozdul el egy test a ráható erő nyomán, vagy hogyan változik meg a világ arculata az idő és a körülmények függvényében. És amikor szükségessé vált az, hogy objektívebb és pontosabb méréseket végezzünk, akkor feltaláltunk olyan eszközöket, amelyeknek a segítségével megbízhatóbb módon végezhetjük el vizsgálódásainkat, mintha csak az érzékszerveinkre támaszkodtunk volna.